

Szabó Tamás

Értelmiségi elképzelések – geopolitikai realitások

A rendszerváltást megelőző és az azt követő évek eseményeit, történelmi és politikai fejleményeit értelmező reflexiók újraolvasása több probléma elé állítja a szakértőt és a hozzáértő olvasót. A problémák egy része arra vonatkozhat, hogy szakmai szempontok alapján hogyan értékelhető egy olyan időszak korrajza, amikor – a szerző megfogalmazásával élve – még nem dőltek el egyértelműen a dolgok, míg a problémák másik része annak a kérdésnek a megfogalmazását teszi indokolttá, hogy a bemutatott időszakról mennyiben tudunk objektív módon megnyilatkozni. A harmadik problémakör pedig a recenzens és kortársai szempontjából bírhat relevanciával: hogyan látja a bemutatott időszakot az a fiatal generáció, amely nem volt alakítója az eseményeknek, nem élte át a rendszerváltás időszakát, ezzel együtt pedig hiányzik az a közösségi élménye is, amit az akkori események váltottak ki az emberekből. Molnár Gusztáv *Alternatívák* könyvének harmadik kötetét olvasva mélyen szembesültem a fenti problémákkal, amelyek gondolkodásra készítettek.

Molnár Gusztáv neve jól ismert az erdélyi magyar közgondolkodásban, már a hetvenes években jelennek meg írásai, majd a nyolcvanas évek közepén értelmiségi ellenállóként egy igen fontos csoportosulás, a Limes-kör megalakítását kezdeményezte.¹ A csoport leleplezése és a lakásán tartott házkutatás után 1988-ban Magyarországra kényszerül kitelepedni, ahol a Teleki László Alapítvány keretében működő Dunatáj Intézet vezetője, jelenleg a Partiumi Keresztény Egyetem oktatója, ahol politikai filozófiát és geopolitikát tanít.

Az *Alternatívák* könyve² a szerző időrendben egybegyűjtött, eddig megjelent és kézirat formájában fellelhető írásait tartalmazza, amely tulajdonképpen egy életműnek tekinthető.³ A harmadik kötet az *Összmagyar alternatíva* alcímet viseli, közel 60, 1987–1993 között született írást tartalmaz az eszmetörténet (főként liberalizmus) és a politikatudomány (geopolitika, pártok és pártrendszerek) tárgykörében. Ebből adódóan a feldolgozott témák egy széles spektruma figyelhető meg Molnár Gusztáv írásaiban. Ezekből kiemelhetőek a liberalizmusról, Kelet-Közép-Európáról és Kelet-Európáról, a magyar–román és magyar–magyar viszonyról, a kisebbségi léhelyzetről, a romániai magyar és a Kárpát-medencében élő magyarságról, az integrációról, konföderációról és Európáról, a magyar bel- és külpolitikáról, nemzetpolitikáról, a román belpolitikáról és a Balkánról szóló elemzései.

Műfajukat tekintve, az írások eklektikusak, az olvasó a hagyományos naplójegyzetek-től (Európai napló) a politikai elemzéseken át beszámolókat, vitaanyagokat, leveleket és

Szabó Tamás (1987) – óraadó oktató, BBTE; doktorandus, BBTE, Kolozsvár, Corvinus Egyetem, Budapest, szabo_tamas@yahoo.com

¹ Vö. *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai 1985–1989*. Szerk. Molnár Gusztáv. Csíkszereda 2004.

² Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve III. Összmagyar alternatíva*. Pro Philosophia, Kvár 2014. 407 oldal.

³ Az *Alternatívák* könyvének első két kötete 2007-ben jelent meg (Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve I–II*. Pro Philosophia, Kvár). A kötetekről Egyed Péter közölt egy rövidebb ismertetőt a Korunk folyóiratban. Egyed Péter: *Eszmék evolúciójában*. Korunk 20(2009)6. 114–115.

konferenciákon elhangzott előadásoknak a szerkesztett változatát is olvashatja. A szerző írásainak szerkezete és módszertana viszonylag egyszerű, kivitelezésében viszont annál bonyolultabb: az aktuális helyzetelemzést (beleértve a történelmi visszatekintést is) a lehetőségek felvázolása, az úgynevezett előrejelzés követi. Ebben rejlik a szerző éleslátása, mert rendszeresen követi és olvassa a francia, német, olasz amerikai sajtótermékeket,⁴ szaklapokat, így amellet, hogy kiváló ismerője Magyarország és Románia viszonyának, a két ország belpolitikai fejleményeinek, egy szélesebb, európai dimenzióban is tudja értelmezni a kelet-közép-európai eseményeket, történéseket. Ebből adódóan az elemzési keret nem korlátozódik a kisebbség, nemzetiesítő állam és anyaország triadikus viszonyára,⁵ hanem megjelenik ennek egy tágabb kontextusa, amely abból a tényből adódik, hogy a „Kárpát-medencei magyarság három eltérő geopolitikai régió, Közép-Európa, Kelet-Európa és a Balkán metszéspontján helyezkedik el”,⁶ ez pedig komoly kihívás elé állítja a magyar nemzetpolitikát. Az értelmezési keret egy szélesebb európai dimenzióval is kiegészül: nyugaton az egységesülő Európa, keleten pedig a Szovjetunió felbomlása utáni Oroszország geopolitikai érdekeit kell figyelemmel kísérni – fejti ki a szerző több elemzésében. A regionális és az európai dimenziók szem előtt tartása hozzásegítette Molnár Gusztávot – a fellelhető adatok tükrében – a pontos helyzetleírás elkészítésére és a jövőbeli trendek és prognózisok felvázolására. Az utóbbi az elemző szempontjából nem egy hálás feladat, mert a történelmi események rendre megcáfolják még a legszélesebb látókörrel rendelkező kutatókat is. Talán ennek betudhatóan írja a szerző a kötet borítóján, hogy „ennek a könyvnek szinte minden bekezdését megcáfolta a történelem”.

A kijelentéssel csak részben tudok egyetérteni, ezért az elkövetkezendőkben a teljesség igénye nélkül néhány, a szerző által exponált, de általam is fontosnak tartott témakört fogok megvizsgálni (európai integráció; szuverenitás, transznacionalizáció és geopolitika; a kelet-közép-európai államok együttműködése; a magyar kül- és nemzetpolitika), és arra keresem a választ, hogy e területeken 25 év távlatából a szerző álláspontjához képest milyen változások történtek, elképzelései ma mennyiben helytállóak.

Európai integráció

A kötetben közölt elemzésekből kirajzolódik a szerző integráció melletti elköteleződése és az az elképzelése, hogy Magyarország prioritásként kell kezelje a nyugat-európai gazdasági és biztonsági szervezetekbe való integrációt. Az integráció elsődleges célja a felzárkózás – írja az *Új Frontier* című elemzésében –, de nagy dilemma, hogy a kormány hogyan kezelje a határon túli magyarságot⁷ mind a nemzetpolitika, mind pedig az államközi kapcsolatok szempontjából. A szerző számára világos volt, hogy a volt kommunista országok között nemcsak politikai és társadalmi, hanem jelentős gazdasági különbségek vannak, mi

⁴ A következő újságokra és folyóiratokra történik utalás: Le Monde, Frankfurter Allgemeine Zeitung, Time, Libération, Der Standard, Commentaire, Espirit, The Economist, Foreign Affairs.

⁵ Vö. Rogers Brubaker: *Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában*. Regio – Kisebbség, politika, társadalom (2006)3. 3–30.

⁶ Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve III*. 223.

⁷ Molnár Gusztáv: *i.m.* 130.

több, a rendszerváltás egyes országokban nem eredményezett jelentős átrendeződést, így kevésbé tartotta elképzelhetőnek, hogy Ausztria, Csehország, Szlovákia, Lengyelország és Románia és a többi kelet-közép-európai és kelet-európai állam egységesen csatlakozzon az Európai Közösséghez. Meglehetősen illuzórikusnak bizonyult a szerzőnek 1991-ben az a feltételezése, hogy 2000-ig a skandináv államok, Ausztria és a visegrádi országok lehetnek tagjai az EK-nak. Ahogy az elemzéseket olvasva haladunk az időben, többször is kitolódik a visegrádi országok csatlakozása, a legutolsó becslült időpontot a szerző 1995–2005 közötti időszakra teszi.⁸

A csatlakozási időpont mellett egy másik fontos kérdés is megfogalmazódik elemzéseiben, méghozzá az, hogy a magyar állam „képes lesz-e olyan politikát kialakítani és megvalósítani, amely az egész magyarság számára megfelelő perspektívát kínál a felemelkedésre”. A kérdés rendkívül aktuális volt a csatlakozást megelőző időszakban, ugyanis két problémahalmazra világít rá: egyrészt arra, hogy Magyarország integrációja jelenthet-e valódi felzárkózást (a közösségi vívmányok elsajátítása mellett gazdasági fellendülést), másrészt pedig Magyarország pozíciójából fakadóan, milyen hatással lehet a határon túli magyarokra.

Európa jövőjét a szerző a nemzeti struktúrák feletti, de mégsem egységes Európáknak látja, hanem „rendszerek és alrendszerek dialektikájaként”, amelyben két elképzeléssel számolt: az újabb államok csatlakozásával regionális tömbök vagy kis integrációk föderációja valósulhat meg, másrészt pedig állam alatti tartományok jelennek meg.⁹ E feltételezéseket megcáfolta a történelem, azonban ha ma áttekintjük a tagállamok társadalmi és szociális kohéziójára vagy a regionális diszparitásokra vonatkozó mutatóit, kirajzolódnak azok a „regionális tömbök”, amelyek felzárkózása komoly problémaként jelenik meg, amikor egységes Európáról beszélünk.¹⁰

Szuverenitás, transznacionalizáció és geopolitika

A kelet-közép-európai államokban a rendszerváltás időszaka a külpolitikai függetlenség és a szuverenitás visszaszerzését is jelentette.¹¹ A nemzetállamok szuverenitása azonban több kihívással szembesült, így a nyugat-európai integrációval, aminek elkerülhetetlen következménye a szuverenitásátranzfer. Egy másik tényező szintén hatással lehet az állami szuverenitásra, amelyet a szerző a transznacionális szereplők szerveződésével – főként az állami szint alatti régiók megerősödésével – magyaráz. Ezzel a felismeréssel a szerző teljességgel „ráértett” a transznacionális kapcsolatok megerősödésére, amelyek mára jelentősen átszövik az állami és nem állami szereplők viszonyrendszerét, azonban arra már nem bizonyultak elég erősnek, hogy „áttörjék a nemzet politikai héját és újabb, nagyvonalúbb kereteket

⁸ Uo. 326. Végül a keleti bővítés első hullámára 2004-ben, a második hullámra 2007-ben került sor, Horvátország 2013-as csatlakozásával pedig az EU tagállamainak száma 28-ra emelkedett.

⁹ Vö. Molnár Gusztáv: *i.m.* 333, 345.

¹⁰ Eurostat: *Eurostat Regional Yearbook 2014*. Brüsszel 2014; *Európai Bizottság: Befektetés a munkahelyekbe és a növekedésbe. A fejlődés és a felelősségteljes kormányzás elősegítése az EU régióiban és városaiban* (Hatodik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról). Brüsszel 2014.

¹¹ Lásd erről bővebben: Kiss J. László: *A kádárizmustól az EU-tagságig: a magyar külpolitika metamorfózisa. = Magyar külpolitika a 20. században*. Szerk. Gazdag Ferenc–Kiss J. László. Bp. 2004. 44–78.

teremtsenek”.¹² Egy másik, a szerző által felvázolt folyamat szintén nem indult el, amely a kulturálisan és területileg körülhatárolt államnemzetek eltűnését vizionálta. Példaként Romániát említi, egyben pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy „ha az ország továbbra is kitarthat az erőltetett centralizáció mellett, akkor Erdély és Bánság elindulhat az önállósulás útján”.¹³ Az utóbbi feltételezésre is rácafoltt a történelem, ugyanis az utóbbi években a regionalizációs és terület-közigazgatási vitáiból is kitűnik, hogy milyen mértékben jelenhet meg a kérdés a politika napirendjén, mellőzve minden érdemi vitát. Mi több, a gazdasági válság, az államok és a nemzetközi pénzügyesek közötti viták a gazdasági megszorításokat célzó politikákról és az adósságkezelésről érdekes módon az erős állam vízióját vetítik előre.

Ha a geopolitikai realitásokat nézzük, nem meglepő, hogy a szerző a kilencvenes évek elején Németországnak és Oroszországnak fontos szerepet tulajdonított. Nem véletlenül, ugyanis mára Németország az EU vezető gazdaságává és a kelet-közép-európai államok legnagyobb exportőrévé vált, míg Oroszország kész volt fegyveres erővel fellépni, azért hogy stratégiai pozícióit a közelkülföldön biztosítsa. Az ukrán kérdés kapcsán ma is aktuálisnak tűnhet a szerző megállapítása: „Amint tapasztaljuk, a térségben – Ukrajnát is beleértve – egyfajta integrációs folyamat zajlik. Meglepő, hogy sok nyugati szakértő mennyire nem érzékeli az ukrán problémát, mennyire készpénznek veszi, hogy Ukrajna független állam.”¹⁴

A közép- és a kelet-közép-európai államok együttműködése

A térség államainak speciális együttműködéséről a szerző több tanulmányban értekezik (*Közép-európai konföderáció, Miért kell konföderáció? Korlátozott szuverenitás*), a lehetséges jövőképet egy közép-európai konföderációban, vagy (kis)integrációban képzelve el, amely a nyugati integráció első lépése lehetne.¹⁵ A szerző álláspontja szerint a két integrációs forma csak akkor töltheti be stabilizáló szerepét, ha „az egymással szövetségre lépő államok eleget tesznek a kisebbségi és nemzeti kritérium támasztotta lehetőségeknek”.¹⁶ A konföderáció és kisintegráció elképzelése manapság illúzióknak bizonyulna, de a rendszerváltás időszakában, a kilencvenes évek elején a közép-európai országok együttműködése életképes alternatívaként jelent meg. Beszédese példaként a térségben létrejövő államközi kezdeményezések, együttműködések szolgálnak: 1989 novemberében alakult meg a Közép-európai Kezdeményezés (CEI) elődje a Quadragonale, amelyhez később több kelet-európai és balkáni ország is csatlakozott, 1991 februárjában létrejött a Visegrádi Együttműködés, majd ennek alapítói létrehozták a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodást (CEFTA). E három együttműködési forma nem vált az európai integráció alternatívájává, de a szervezetek tevékenységei elősegítették a térség államai számára az európai gazdasági és biztonsági struktúrákba történő betagozódást.

¹² Molnár Gusztáv: *i.m.* 351. Néhány empirikus adat a transznacionális kapcsolatokról: a világon 207 állami szereplő (*World Factbook*) mellett 68 000 nemzetközi szervezet (*The Yearbook of International Organizations*) és 43 000 transznacionális vállalat (*Global Issue*) tevékenykedik.

¹³ Molnár Gusztáv: *i.m.* 354.

¹⁴ Uo. 349.

¹⁵ Vö. uo. 183–193.

¹⁶ Uo. 190.

Magyar kül- és nemzetpolitika

Magyarország külpolitikai céljait a szerző *A Magyarországgal közvetlenül szomszédos országok komplex vizsgálata* c. elemzésében fejti ki. Szerinte elsődleges prioritásként kell kezelni Magyarország EK-tagságát és a NATO garanciáinak kiterjesztését, a szomszédos államok felzárkóztatását, beleértve a kisebbségi kérdés rendezését. E stratégiai célkitűzések megegyeznek az Antall-kormány által a külpolitika hármas prioritásként kezelt célkitűzésekkel (integráció, jószomszédi viszony és a határon túli magyarok helyzetének kezelése), amely az alapszerződésekkel – főként a magyar–szlovák és magyar–román alapszerződéssel – kapcsolatos államközi tárgyalásokban felbomlik, és mély megosztottságot eredményez a kül- és nemzetpolitikai célok tekintetében a kormány és az akkori ellenzék között.

Ami a nemzetpolitikára vonatkozó előrejelzéseket illeti, két fontos meglátásról érdemes szót ejteni. Az első javaslat arra vonatkozott, hogy „az összmagyarság fogalmát a szellemi és kulturális életből át kell vinni a politika világába”,¹⁷ viszont azzal maga a szerző sem számolt, hogy a határon túli magyarság kérdését a különböző kormányok eltérő hangsúllyal képviselik és jelenítik meg a különböző szakpolitikákban, a belpolitikai viták¹⁸ pedig a magyar közvéleményt is megosztják. A szerzőnek az az előrejelzése is igaznak bizonyult, amelyben a FIDESZ szerepét vetíti előre. Noha vitatható a kormánypárt szerepe a nemzetpolitikai konszenzus kialakításában, az állampolgársági törvény módosításával – a könnyített honosítási eljárás bevezetésével – és a támogatáspolitikai rendszer átszervezésével jelentős változásokat vezetett be a 2010 utáni nemzetpolitikában.

A megjelenés kontextusa

Molnár Gusztáv könyve sajátos szempontból mutat be egy olyan korszakot, amely három periódusra osztható, elsőként a rendszerváltás előtti időszakot, majd az elnyomó hatalmi struktúrák összeroppanását, végül pedig az átmenet első éveinek időszakát. Egyéni elemzői szempontja elsősorban abból ered, hogy aktív értelmiségiként élte meg az eseményeket, történelmi, eszmetörténeti tájékozottsága a térség államairól elősegítette a tágabb európai összefüggések megértését, a magyar szellemi elittel fenntartott kapcsolatai és külföldi konferenciaszereplései pedig árnyalták a rendszerváltás éveiről felvázolt objektív szemléletmódot.

A kötet szerzője véleményem szerint egyetlen problémára adandó válasszal maradt adós, amelyet egy előszóban vagy egy bevezetőben fontos lett volna tisztázni. Ugyanis a szerzőnek, az elemzésekben megfogalmazott álláspontokból kirajzolódó, a nemzetállamok megerősödése elleni folyamatos harca és küzdelme egyszerre megkérdőjelezhetővé válik az elemzések kötetbe szerkesztésével és kiadásával, amelyre egy olyan időszakban került sor, amikor a magyar kormány minden eszközzel a nemzetállam megerősítésére törekszik. Az elemzések üzenete,

¹⁷ Uo. 86.

¹⁸ Lásd az alapszerződésekről, a kedvezménytörvényről vagy státustörvényről és a kettős állampolgárságról szóló vitákat.

beleértve a megjelenés kontextusát, és az aktuálpolitikai realitások közötti feszültség azért is problematikus, mert azt a benyomást keltheti az olvasóban, hogy a szerző önmaga is leszámolt a kötetben megfogalmazott reflexiókkal, elfogadván azt a sokat hangoztatott érvrendszert, miszerint a nemzetállam hosszú távú fennmaradása csakis az erős állam keretei között lehetséges, a regionalizmusról és az állam alatti szintek megerősödéséről szóló értekezések pedig merő pótcselekvésnek bizonyulnak.

Egyed Péter filozófus, az *Alternatívák* első két kötetének ismertetésében azt írta Molnár Gusztávról, hogy azok közé a gondolkodók közé tartozik, akiknek eszmei fejlődése van,¹⁹ ami abban nyilvánult meg, hogy „komolyan veszi a szellemet”. Az *Alternatívákat* olvasva azonban e fejlődésnek megmutatkozik egy legalább ennyire fontos, másik aspektusa is, mégpedig a témaválasztás, ami leginkább abban érhető tetten, ahogyan a szerző a marxizmus-kritikától eljutott a geopolitikai vizsgálódásokig. Noha voltak illúziói az európai integráció és a közép-európai államok együttműködése – a geopolitikai alternatívák – kapcsán, mindig tisztán látta Magyarország és a szomszédos államok pozícióját ezekben a fokozottan összetettebbé váló integrációs struktúrákban, amelyekben a nemzetállami érdekek, szemben a közösségi érdekekkel, egyre jobban artikulálódnak.

Intellectual Ideas – Geopolitical Realities

Keywords: Geopolitics, cooperation, European integration, Foreign, Policy

Gustav Molnár's book is a collection of reflections interpreting historical and political developments between 1987-1993, which mainly contains a number of analysis and studies in the field of political science (geopolitics) and philosophy (liberalism).

The analyses cover the cooperation between Central and Eastern European states, sovereignty, integration and the opportunities offered by the European integration, domestic political situation in Hungary and Romania, the bilateral relations and the situation of Hungarians living abroad.

¹⁹ Vö. Egyed Péter: *i.m.* 114.